

TÜRKİYE'DE BASIN MESLEK İLKELERİNİN EVRİMİ

Orhan KOLOĞLU*

Osmanlı ülkesinde basın toplumun kendi üretimi olarak belirmedi, kurum olarak Avrupa'dan ithal edildi. Üstelik ilk gazeteleri de yerliler değil Fransız tüccarlar kendi ihtiyaçları için İzmir'de yayınladılar (1821). Basının işlevi ve ne tür kurallara uyması gerektiği konusunda Osmanlı yöneticilerinin hiçbir fikri yoktu. O kadar ki, İzmir'in Fransızca gazetelerinde çıkan haberler ve yorumlar karşısında İngiliz, Avusturya ve Rusya elçilerinin müdahaleye daveti karşısında Bâbüâli, doğrudan Fransız elçiliğine başvurmaları önerisinde bulunmuştur.

Gerçekte o dönemde, gazeteyi icat eden Avrupa'da da basın meslek ilkeleri netleşmiş değildi. Kazançları, dış yardım olmadan yaşamalarına izin vermeyen gazetecilerin devlet ya da güçlü sermayelerden destek almaları doğal karşılanıyordu. Örneğin İngiltere'de *'Journalist of the Treasury-Hazinenin gazetecisi'* adı verilen tipler vardı. Böylelerinin gerektiğinde kazanç getiren devlet görevlerine atanmaları da olağan şeylerdendi. Basının bu devlet etkisinden sıyrılması, 19. yüzyılda ticari reklam gelirlerinin büyük bir artış göstermesi sayesinde oldu. Ancak bu sadece sayılı büyük gazeteler için işledi, pek çok gazete yine dış destek aramak durumunda kaldı. Ayrıca bu kez de özel sektör haberler üzerinde etkili olmaya çalıştı. Yine de daha ilkeli bir basına doğru bu yolla adım atılmış oldu.

19. yüzyılda simgeleşmiş ve dışardan etkilenmez diye tanınan Londra'nın *The Times*'ı gibi yayınlar, mutlak objektiflik sağlayamasalar da usta-çırak ilişkileri suretiyle bazı ilkelerin yerleşmesinde etkili oldular. 20. Yüzyılın başında gazetecilik okullarının belirmesi –Özellikle Amerika'da– ilkelerin daha sistemli ve bir eğitim mantığı içinde ele alınmasına zemin hazırladı. *Amerikan Editörler Cemiyeti*'nin 1923'te yayınladığı metin ilk 'ilkeler dizisi' sayılır. Onu 1929'daki *Pan Amerikan Basın Konferansı*'nın belirlediği genel kurallar izledi. Daha sonra *Birleşmiş Milletler*'in ve *Unesco*'nun girişimleriyle *Gazetecilik Ahlak İlkeleri*

* Tarihçi, yazar.

oluşturuldu. 1954 *Bordeaux*, 1971 *Münih* ve 1993 *Avrupa Konseyi* bildirgeleri, konunun yeni ihtiyaçlara göre içerik kazanmasına yardımcı oldular.

Birincisi 1828'de çıkan Türkçe gazetelerin resmi nitelikli olması sebebiyle bunlarda da bir meslek endişesi bahis konusu değildi. Nitekim Takvimi Vekayi tanıtma bülteninde *devlet vakanüvis*'liğinin yeni bir şeklini üstlendiğini kaydetsmiştir. 1840'da yayına giren ilk Türkçe özel gazete *Cedidei Havadis* de devletten mali yardım gördüğü ve yazarları tamamen devlet memurları olduğundan az farkla aynı anlayışı devam ettirmiştir. Mesleğe bir çerçeve oluşturma düşüncesi ilk kez 1857'de, devletin varlığına karşı bölücü, ayrılıkçı yayınları önleme amacının ürünü olarak belirdi. *Matbaalar Nizamnamesi*, basını değil daha çok kitap yayınına hedef alıyordu, zira gazetelerin neredeyse hepsi (Türkçe olmayanlar da) devletten mali yardım alıyorlardı. Bunu 1858 de *Ceza Kanunu*'na konan maddeler tamamladı: Osmanlı içindeki milletler aleyhindeki genel ahlaka aykırı konulardaki kötüleme ve alay içeren yazılarla edepsizce resim basmak ve yayın yoluyla asılsız suçlamalarda bulunmak yasaklanıyordu. Bunu 1864 *Matbuat Nizamnamesi* tamamladı. Din ve mezhepler aleyhindeki yayınları da cezalandırmayı yukardakilere ekledi. Bu suçlara verilecek cezalar yayının toplattırılması, matbaanın kapatılması, para cezası ve üç aya kadar hapisti.

Mesleğin uyması arzulanan ilkelerin devlet tarafından belirlenmesi süreci, Türkler çeşitli sebeplerle kendilerine yabancı, hatta düşman toplumlarda yaşamış ve o ülkelerin kültürünü de benimsemişlerdir.

1867'deki *Kararname-i Âli* ile doruğuna ulaştı.

Gazetenin görevi bütünleştirme ve ahlakı islah olmaktan çıkıp ülke çıkarlarına aykırı olan ifrat ve tefrit yoluna girdi. Devlet hakkında bile uzatmalar görülüyor. Dışardan gelecek yermeleri def edecek yerde düşmanlara fesat aleti olarak zararlı fikirler ve yalan haberler yayınlanıyor. Zihinlere korku salınıyor ve ahali içinde çatışmayı getirecek şeyler yazılıyor. Bunları engellemek için hükümet –yasalara başvurmadan– doğrudan doğruya yasaklama ve cezalandırmaya karar verebilir.'

Daha sonraları '*görülen lüzum*' diye nitelenecek olan bu çerçeveye 1909'a kadar gazetecilerin nelere uymaları gerektiğinin temelini oluşturdu. Açıkçası devletin varlığı ve bütünlüğü esasına dayanan ilkeler yine devlet tarafından belirlenmiş oldu. Buna Abdülhamit döneminde devlet memurları hakkında yayın yapılması ve mizahi yayınların da yasaklanması eklenince basının çalışabileceği alan iyice sınırlanmış oluyordu: Devletin siyaseti ve kararları tartışılmayacak, din ve milletlere dokunulmayacak, sivil toplum kurumları esasen yok, ekonomik ve ticari konuları ele alacak yeterli bilgi yok... Bu durumda gazetecilerin ilgi çekme konusu olarak birbirlerine yönelik eleştirilerinin arttığı görülür. '*Şahsiyat yapma*' adı verilen kişilerin yerilmesi uygulaması yaygınlaşır. *Abdülhamit* dön-

minde giderek kökleşen ön sansürün –yayıncıdan önce sansür– etkisi de eklenince alan bütünü darlaştır. Sultanın kullanılmasını istemediği sözcüklere ait listeler gündeme gelir.

24 Temmuz 1908'de gazetelerin kendi girişimleriyle sansürü kaldırmalarıyla birlikte meslek ilkelerinde ilk kez sınırsız bir uygulama dönemi yaşandı. Geçmişin sadece eleştirisi değil aşağılanması kadar günün yönetimlerinin de ve her gazetenin rakiplerinin hırpalanması da başlıca meşgale halini aldı. Basın yoluyla tehdit ve korkutma da yaygınlaştı. Sadece siyaset değil, milletler ve dinler konularındaki tabular da yıkılmış oldu. Bu anarşik ortamı kontrol altına almak için 1909 yılında Meclisten çıkarılan *Matbuat Kanunu*'nda yine öncekilere benzer bir çerçeve oluşturuldu: Dine ve padişaha hakaret, basın yoluyla şantaj yapmak, menfaat sağlamak; ahlak kurallarına uymayan yazı ve resim basmak, vatandaşı suç işlemeye kışkırtan yazı yazmak, asılsız haber oluşturup ve evraklarda değişiklik yapıp bunları birisine kötü niyetle isnat etmek, suç sayılıyordu.

Bu dönemde siyasi görüş ayrılıklarının açıkça belirtildiği ancak bunların ideolojik olmaktan ziyade hizipleşme ağırlıklı oldukları dikkatlerden kaçmaz. Bu sebeple Abdülhamit döneminde iyice azalmış olan 'şahsiyet' çekişmeleri gazetelerin en rağbet ettikleri konular oldu. Hicvin en ağırlarına, en kabalarına İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında rastlanır. Gazeteciler arasındaki karşıtlıklar, daha doğrusu düşmanlıklar o derecededir ki gazetecilerin ilk defa giriştikleri Matbuat Cemiyeti kurma çabası da iki yıl uğraşıldıktan sonra sonuçsuz kalır. Hiçbiri, kendi hizip anlayışı dışında bütün meslektaşlarına uygulanabilecek bir meslek ilkeleri çerçevesinde buluşmayı tasarlayamıyordu.

Tamamen '*alaylı*' gazetecilerin oluşturduğu basın dünyamıza bu dönemde ilk '*mektepli*' (*Gazetecilik eğitimi görmüş*) olarak *Ahmet Emin Yalman* katıldı. Doktorasının Osmanlı basınının özellikleri konusunu işlemiş olması, mesleğin ilkeleri konusunda düşünmüş olduğunu zannettiriyorsa da –Ki Amerikan geleneğine uygun olarak sınırsız özgürlüklerden yanadır– İttihat ve Terakki Fırkası'nın zorbalıkla iktidara geldiği bir ortamda, yeniden devletin varlığına endekslenmiş anlayışı tek başına değiştirmesi mümkün değildi. Nitekim Fırka bir yandan bütün muhalifleri sürüp hapse yollar hatta öldürerek ortadan kaldırırken, bir yandan da 1917'de kendi anlayışını izleyecek ilk *Osmanlı Matbuat Cemiyeti*'ni kurdurdu. Mütareke döneminde İstanbul basını gibi Kemalist Anadolu basını da, bazı şahsiyat kampanyaları dışında, tamamen devletin yaşaması sorunu ile uğraşmaktan başka bir şey yapamadı.

Cumhuriyet dönemi, devrimlerin zorunlu kıldığı bir bilinçlendirme kampanyası çerçevesinde tek partinin, CHP'nin, yönlendirmesi altında ilk 22 yılını doıdurdu. Tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi konuların ve özgürlüklerin sınırlanması sebebiyle gazeteciye yine şahsiyat dışında hareket alanı bırakılmamış

oluyordu. Bu arada demokrasinin işlemlerini önleyerek özgürlük isteyenlere rastlanmıştır. İlginç bir örneği *Hüseyin Cahit Yalçın* oluşturur. İstiklal Mahkemesi önünde 'Bir gazeteci için düşündüğünü doğruca söylemek vatana karşı bir borçtur, gazetecilik ancak hakikate hizmet etmekle soyluluk kazanır' demiştir. Ancak savunduğu İttihatçılar gazeteci öldürür, sürer ve hapse atarken aynı tezi ileri sürmemiş olduğunu kimse unutmamıştır. Bu da bir meslek bilincinin hâlâ oluşmamış olduğunu, bireysel hak ve ilkeler arandığının kanıtıdır. Bu durumda çerçevenin yönetim tarafından belirlenmesi kaçınılmazdı. Nitekim 1930'da basın yasasını yumuşatma girişimi yapılırken yine de 50. maddesinde tıpkı Kararname-i Âlî'de olduğu gibi hükümete yargısız cezalandırma yetkisi tanınmasına devam edilmiştir.

1930'larda CHP'nin Altıok'u anayasaya sokma ve bütün kurumları kendisine bağlama çabaları sırasında bir *Basın Birliği* kurma girişimi de gündeme geldi. Matbuat Umumi Müdürlüğünün güdümü altında gazetecinin niteliği 'doğruyu, ciddiye kovalayan, heyecan verici haberden ve laubalilikten kaçınan kişi' olarak saptandı. Umum Müdürlüğünün Yaptırdığı ve ilgililere de dağıttığı anket sonuçlarına göre halkın basından beklentileri şunlardı:

– Yazılar anlaşılır dilli olmalı – Uzun ve çok roman tefrikası olmasın – Halkın dertleriyle ilgili bir sütun bulundursun – TBMM görüşmeleri olabildiğince aynen verilsin – Yalan yanlış haber verilmesin – Roman ve sinema gibi özel konular için dergiler çıkarılsın – Tarihi tefrikalarda gerçeklerden sapılmasın – Dergi kapaklarına kadın resimleri yerine ulusal anıt resimleri konsun – Cinayet ve aile faciaları büyütülmesin – Açık saçık resimler kullanılmasın.

Bu çerçeveyi uygulatacak Basın Birliği 1938'de yasa ile kuruldu. İktidarın sözcüsü *Falih Rifka Atay*, bununla her gazetecinin haklara sahip edilmesiyle meslekleşme yoluna gidildiğini belirtiyordu. Ancak asıl tasarlanan, yönetime tam itaat eden bir kadro oluşturmaktı:

'Kendi kör çıkarından başka hiçbir nizam tanımayan kötü kişiler yüzünden gazetecinin halk arasında yayılan kötü ünü dağıtılmalı... Mesleğin böylelerinin elinde tehlikeli bir silah haline gelmesi önlenmeli... Gazete sahipleri ile yazarlar arasında karşılıklı görevler, haklar ve güvenlik oluşturacak bir denetleme ve düzen sistemi kurulmalı... Böylece ahlaklı gazeteci sağlanmalı...

Basın Birliği'nin meslek içinde çıkacak haysiyet ve şerefle ilgili sorunları çözmeye yetkili olması, gereğinde mecburi üyesi olan gazetecileri meslekten men edebilmesi tabii ki gücünü artırıyordu. 1939-1945 arasında Dünya Savaşı sebebiyle bu kontrole Sıkı Yönetim sansürünün de eklenmesi çerçevenin daha da daralmasına yol açtı. Buna karşılık, savaşlar karşısında tarafsız kalma kararlılığının taktiği olarak değişik ideolojilerin (Demokrasi, Sosyalizm, Nasyonal

Sosyalizm) sınırlı yansıtılmasına verilen izinle, 1946'dan itibaren başlayan çoğulcu dönem için ortam hazırlanmış oldu.

Gazetecilerin meslekleri üzerinde kendilerinin söz sahibi olmak yolundaki isteklerinin ilk açık belirtisi, Basın Birliği'nin başındaki iktidar yanlısı grubu devrime girişimiyle 1946 başında görüldü. Demokrasiye geçiş açıklanmıştı. O günlerde bütün ülkede sayıları ancak birkaç yüz kişiyi bulan basın mensupları kendi listelerini kazandırdılar. Bu sırada kendi meslektaşlarını yalan yazmakla suçlayan *Falih Rıfka*'nın 'basın hakları arasına yalan yazma hakkını da katmak gerekiyor galiba' şeklindeki yazısından dolayı Haysiyet Divanına verilmesi çok karmaşık bir durum yarattı. İktidarın sözcüsü *Ulus*'un başyazarı Birlik'ten çıkarılırsa sarı kartını da kaybedecek ve gazetecilik yapma hakkından yoksun kalacaktı. Hükümet tek maddelik bir yasa çıkarıp cemiyeti lağvetti. Bunun üzerine gazeteciler kendi örgütlerini, *Gazeteciler Cemiyeti*'ni kurdular. Hazırlanan tüzüğün gazetecinin meslek ilkeleri, eğitimi kadar güvencelerini de saptamayı amaçlar şeklinde düzenlenmesi artık kendi ayakları üzerinde durma çağının başlatıldığını gösteriyordu. Cemiyet gazeteciyi tarafsız ya da belli bir görüşün yanlısı olarak değil, özerklik ilkesine bağlı olarak algıyordu. Bir yandan da meslek eğitimi için girişimler sonucu İstanbul Üniversitesi çerçevesinde Gazetecilik Okulu gerçekleştirildi, *Mektepli gazeteci dönemi başlatılmış oldu*.

Muhalefetteyken basın özgürlüğü yanlısı olan Demokrat Parti'nin iktidarda tam tersi bir tutum içine girmesi, önce basın yasasını liberalleştirirken sonradan baskılarını ve kısıtlamalarını arttırması karşısında, 1950-60 arasında, gazetecilerin çok önemli bir özgürlük savaşı verdikleri görüldü. Kendi içinden de bu çabayı baltalayanlar çıkması, basın ilkeleri konusunda ortak bir anlayışa hâlâ varılmamış olduğunu kanıtlıyordu. Devlet kağıt tahsisini kontrolunda tutarak, toplam ilan gelirindeki oranı yüzde ellilere ulaşan resmi ilanları dağıtmada yandaşlarını kayırarak '*naylon bir basının*' oluşmasını teşvik etmekteydi. 27 Mayıs müdahalesi basın ilkelerinin yine devlet tarafından oluşturulması girişimlerini sona erdirdi. *Basın İlan Kurumu* kurularak resmi ilan aracılığıyla yapılan devlet baskısı bir ölçüde azaltıldı. 24 Temmuz 1960 günü yapılan bir törenle *Basın Ahlak Yasası*'nın imzalanmasıyla da ilk kez gazeteciler kendi mesleklerinin ilkelerini ve çerçevesini kendileri belirlemiş oldular.

"1- Bir amme müessesesi olan gazetecilik mesleği, bu mesleğin dışında kalan özel veya ahlaka aykırı maksat ve menfaatlere alet edilemez ve amme menfaatlerine zarar verici bir şekilde kullanılamaz.

2- Yazı haber, fotoğraf vesair şekillerde yapılacak yayınlarda şu hususlara riayet edilir:

a) Ahlaka aykırı veya müstehcen yayında bulunulamaz.

b) Şahıs müesseseler ve zümreleri hedef tutan yazılarda galiz kelimeler kullanılmaz, şeref ve haysiyetlere karşı haksız yayın yapılamaz.

c) Amme menfaatini ilgilendirmeyen hallerde fertlerin hususi hayatları küçük düşürücü şekilde teşhis edilemez.

d) Şahıslar, müesseseler veya zümreler aleyhinde iftira ve isnatta bulunulamaz.

e) Din istismar edilemez.

3- Haberlerde ve olayları yorumunda hakikatlerden, tahrif veya kısaltma yoluyla maksatlı olarak ayrılınamaz, doğruluğu şüphe uyandırabilen ve tahkiki gazetecilik imkanları içinde bulunan haberler, tahkik edilmeden ve doğruluğuna emin olunmadan yazılamaz.

4- Gazetenin veya gazetecinin şahsi veya taraf tutan kanaatlerine haberlerin metninde yer verilmez.

5- Haber başlıklarında haberin ihtiva ettiği hususlar tahrif edilemez.

6- Amme menfaati mutlak lüzum göstermedikçe, 'mahrem' kaydı ve verilen malumat yayımlanamaz.

7- Gazeteci kaynaklarının mahremiyetini koruyacak ve kendisine verilen sırlara saygı gösterecektir.

8- Haber, yazı veya resim kaynaklarının, yayın tarihi için koydukları zaman kaydı ihlal edilemez.

9- İlan, reklam mahiyetindeki haber, resim veya yazıların, ilan veya reklam olduğu tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtilir.

10- Mevzutelerin verdikleri yanlış bilgilerden dolayı yollanacak haklı cevap veya tekzipler, cevap veya tekzibe sebep olan yazının tesirini tamamiyle giderecek şekilde en kısa zamanda yayınlanır.

Bu ilkeleri uygulayacak gazetelerin kendilerince kurulan *Basın Şeref Divanı* da çalışmaya başladı. Böylece ilk kez basın mensupları kendi meslekleri üzerinde tam yetki sahibi olmuş oluyorlardı. Milli Birlik Komitesi'nce kabul edilen 143 sayılı Basın Yasası da tarihimizdeki en özgürlükçü koşulları basına sağlamış oluyordu. Ne var ki *Türkiye Gündelik Siyasi Gazete Sahipleri*'nin katkılarından vazgeçip Gazeteciler Cemiyeti ile Sendika'yı meslek dayanışmasında yalnız bırakması Divanın işlemesine köstek oldu. Patronlarla çalışanlar arasındaki kopma bu andan itibaren başladı. Yine çalışanlar lehine çıkartılmış olan ve tazminat hakkını garantileyen 212 sayılı yasa sebebiyle de meslek içi zıtlık tırmanmıştı. Bu adımlar sermaye ile gazeteciliğin bütünleşme sürecinin başlangıcı oldu. Doğal olarak meslek ilkeleri ve meslek ahlakı açısından da yeni sorunlar gündeme gelmeye başladı. Bundan önce basın mesleğine giren sermaye sahipleri

(Habib Edip Zörehan Yeni İstanbul'la, Safa Kılıçlıoğlu Yeni Sabah ile, Semih Tanca ve arkadaşları Tercüman ile) genellikle yazı işlerinin çalışmasına doğrudan müdahale etmekten kaçınan ya da bunu çok tecrübeli genel yönetmenler (Sacit Öget, Şükrü Baban, Cihat Baban gibi) aracılığıyla yapmaya özen göstermişlerdi. Dolayısıyla meslek ilkelerini zedelemek değil, aksine pekiştiren bir tutum içinde olmuşlardı. Buna karşılık günümüzde 'promosyon' diye adlandırılan okuyucunun gazeteye ilgisini artırma girişimlerinin kültürel düzeyde (Ünlü yazarı transfer, yeni yazı dizileri ve romanlar sunma) çıkarıcı düzeye (kupon toplama karşılığı ev, arsa hatta para dağıtma) geçişinin ilk adımları da bu dönemde atıldı.

Basın Şeref Divanı'nın işlemez hale gelmesinden sonra *Basın Özdenetimi* için arayışlar kesilmedi. *Uluslararası Basın Enstitüsü* (IPI) tarafından kabul edilen '*Gazetecilerin Basın Ahlak Kuralları İlkeleri*' Gazeteciler Cemiyeti'nce 1972'de benimsendi.

"1- Gazeteci ve gazete yazarları halka kesin ve doğru haber vermeye dikkat etmeye mecburdurlar. Bunlar haberlerin ayrıntılarıyla doğru olduğunu kontrol etmekle mükelleflerdir. Esaslı bir noktanın isteyerek değiştirilmesi veya unutulması yasaktır.

2- Gazetecilik halk yararına hizmet etmelidir. Halk yararı aleyhine şahsi bir çıkar aramak veya özel bir yarara üstünlük vermek gazetecilik mesleğiyle kabili telif değildir.

3- Basın yoluyla namus ve haysiyet kırıcı yazılar yazmak veya iftira ve isnatlarda bulunmak, hakaret etmek, tediyeler kabuletmek ve sahibinin haberi olmadan aktarma yapmak, ağır mesleki suçlar teşkil eder.

4- Halk lehine iyi niyet taşımak ve göstermek mesleki vazifelerin temelini teşkil eder. Neşri sırasında doğru olmadığı açık surette görülen yanlış haberlerin, onu neşredenler tarafından derhal hakikatin yayınlanması suretiyle tashihi mecburidir. Doğruluğu teyid edilmemiş bütün rivayet ve haberler bu kayıtle neşredilmelidir.

5- Bir gazeteci ancak haysiyet vakarını, tarafsızlığını ispat edebileceği bir vazifeyi kabul etmelidir.

6- Bir haber veya yorumun muharriri yazısının doğruluğunu garanti ettiğini belirtmedikçe onun mesuliyetini taşır.

7- Herkesin namus ve itibarına hürmet etmek icabeder. Bir kimsenin şeref ve şöhretini zedeleyecek şekilde hususi hayatiyle ilgili haber ve yorumlar yapmak yasaktır. Yalnız memleket ve amme menfaatine yapılan bir çeşit neşriyat bu yasağın dışındadır. Bir kimsenin itibarını zedeleyecek böyle bir haber yayın-

landığı takdirde bu neşriyatta bahis konusu olan kimsenin, yapılan neşriyata cevap vermesine müsaade edilmelidir.

8- Yabancı bir memleketteki hadiselerin tasvir ve tahlilini ancak bu memleketler hakkında, bu hadiseleri ve yorumları sahih ve tarafsız bir yorum yapabilecek imkanı veren bilgilere sahip gazeteciler tarafından yapılmalıdır.

9- Gazeteci bir haberi veya fotoğrafı almak için namuskarane usullere başvurmalıdır.

Bu dokuz ana kural, gazetecilik mesleğini yapacak olanların bunları taahhüt etmesi prensibi üzerine vazedilmiştir."

1980'lere ülkenin ekonomik alt yapısının değişmesine koşut olarak basın da teknolojik ve siyasal öğelerin zorladığı bir yeni yapılanma gereğiyle girdi.

1- Renkli resim ve temiz baskı ihtiyacı ofset sistemine geçmeyi gerektirdi. Ayrıca taşrada baskı merkezleri kurulması da önemli yatırımları gerektiriyordu. Artık eskisi gibi üç gazetecinin aylıklarını koyup gazete çıkarması dönemi sona ermişti. Haber toplamak için gereken kadroların eskisinin 5-6 katına çıkmış olması da mali sorunları ön plana çıkardı.

2- Daima iktidarlara hoş görünmeye çalışarak devlet desteği sayesinde palazlanmış olan özel sermaye artık ülke kararlarında söz sahibi olma aşamasına erişmişti. 1979'da tarihimizde ilk kez gazetelere siyasal ilanlar vererek iktidarın değişmesinde etkili rol oynadılar. Yeni iktidar 24 Ocak 1980 kararlarıyla sistemin tamamen liberal ekonomi rayına oturtulmasını sağladı. Bu karara ek olarak, o zamana kadar herkesin gazete çıkarmasını kolaylaştıracak şekilde yayın malzemeleri üzerinde sağlanan devlet sübvansiyonları kaldırıldı ancak büyük sermayesi bulunanlar bu alana girebilecek duruma getirildi.

3- Bütün dünyada olduğu gibi, görsel basının Televizyonun iletişim ve eğlence aracı olarak ön plana çıkması, gazete satışlarını etkiledi ve maddi niteliği daha da güçlenen bir promosyon anlayışı egemen oldu.

Demokrasiye girmemizden sonra eskinin kişisel şahsiyet kavgalarının yerini yavaş yavaş siyasal ama ilkesiz polemikler almıştı. Komünist, Faşist, gerici satılmış, uşak gibi damgalara dayanan bu kampanyaların yanısıra bir kısım basında halkın ilgisini çekmek için 'eğlendirici konular' icadına girişti. Basın terminolojimizde '*Asparagas*' diye adlandırılan uydurma haberlere yer verme eğilimi yaygınlaştı. Masa başında düzenlenen bu haberlere inandırıcılık kazandırmak için muhabirlerden haber kaynaklarını zorlamaları istendi. Eve zorla girme, gazeteci kimliğini saklayarak çalışma, yalancı şahit kullanma, fotomontaj gibi uygulamalar .... Hatta yasalara aykırı olarak henüz sadece sanık durumunda olan kişileri yargının kararından önce suçlu ilan etme (Yargısız infaz) yöntemleri yoğunlaştı. Böylece, günümüzde sayıları bir düzünüye bulmuş olan İletişim Fa-

külte ve Okulları'nda öğretilen 'Basın Ahlakı İlkeleri' ile tamamen ters düşen bir gazetecilik uygulaması egemen olmaya başladı.

12 Eylül'ün basını büyük sermayeye devredecek ortamı yaratma girişiminin bir parçası olarak toplumun depolitize edilmesinin ardından *Turgut Özal*' ın iktidara gelmesiyle devlet-basın ilişkilerinde yeni bir uygulama dönemi başladı. Eskiden örneğin kağıt sübvansiyonu herkesin yayın yapmasını kolaylaştıracak bir nitelik taşıırken yeni sistem gazeteye değil, gazete-radyo-televizyon sahibi sermayedara hazineden bedava ya da çok ucuz arsa ve çok düşük faizle dolar kredileri sağlanması yöntemini getirdi. 1960-70'lerde *Haber Ajansı* gibi daha çok mesleki yan kuruluşlara doğru yayılma eğilimi gösteren basın kurumlarının kendileri, 1980'lerden itibaren ticari nitelikli yapıların yan kuruluşları haline dönüştüler. Büyük Holdingler, yatırım ve üretim şirketlerinin işlerinin yürütmesine yardımcı olmak amacıyla kendi gazete-radyo-televizyon'larını kurmağa ve kendi pazarlama, dağıtım ve reklam mekanizmalarını da tekeller şeklinde yürütmeye giriştiler. Gazete yönetim kadrolarının da Meslek ilkelerine uymaktan çok bu ticari çıkarlara hizmet verecek –Hatta Mehmet Barlas örneğinde olduğu gibi işin aracılığı üstlenecek– kimselerden seçilmesine dikkat edildi. Sendikalaştırma operasyonu da alt kademelerin kontrolde tutulması için işletildi.

Basın depolitize edilirken içeriğinde gerek duyulan hafifleme ve bireylerin özel yaşamlarına yönelik aşırılıkların artması karşısında hükümet cezaları artırma yerine basın kurumlarının kendi çözümlerini getirmeleri önerisinde bulundu. Formül yine bir meslek odası kurulması şeklinde düşünüldü, bir yasa niteliğiyle belli kurumların gelirlerinden belli yüzdelerin verilmesi koşuluyla 6 Şubat 1988'de *BASIN KONSEYİ* kuruldu. Kurum ya da bireylerden yönetilen başvuruları bir basın etiği çerçevesinde değerlendirerek taraflar arasında hakemlik yapması yetkisini haizdir. Bu çalışmaları için şöyle bir 'Basın Meslek İlkeleri' ilan etti:

1. Yayınlarda hiç kimse ırkı, cinsiyeti, sosyal düzeyi ve dini inançları nedeniyle kınanamaz, aşağılanamaz.
2. Düşünce, vicdan ve ifade özgürlüğünü sınırlayıcı; genel ahlak anlayışını, din duygularını aile kurumunun temel dayanaklarını sarsıcı ya da incitici yayın yapılamaz.
3. Kamusal bir görev olan gazetecilik, ahlaka aykırı özel amaç ve çıkarlara alet edilemez.
4. Kişileri ve kuruluşları, eleştiri sınırlarının ötesinde küçük düşüren, aşağılayan veya iftira niteliği taşıyan ifadelere yer verilemez.
5. Kişilerin özel yaşamı, kamu çıkarlarının gerektirdiği durumlar dışında yayın konusu olamaz.

6. Soruşturulması gazetecilik olanakları içinde bulunan haberler, soruşturulmaksızın veya doğruluğuna emin olunmaksızın yayınlanamaz.

7. Saklı kalması kaydıyla verilen bilgiler, kamu yararı ciddi bir biçimde gerektirmedikçe yayınlanamaz.

8. Bir basın organının dağıtım süreci tamamlanmadan o basın organının özel çabalarla gerçekleştirdiği ürün, bir başka basın organı tarafından kendi ürünüymüş gibi kamuoyuna sunulamaz. Ajanslardan alınan özelürünlerin kaynağının belirtilmesine özen gösterilir.

9. Suçlu olduğ uyarı kararıyla belirlenmedikçe hiç kimse "suçlu" ilan edilemez.

10. Yasaların suç saydığı eylemler, gerçek olduğunu inandırıcı makul edenler bulunmadıkça kimseye atfedilemez.

11. Gazeteci, kaynaklarının gizliliğini korur. Kaynağın kamuoyunu kişisel, siyasal, ekonomik vb. nedenlerle yanıltmayı amaçladığı haller bunun dışındadır.

12. Gazeteci görevini, taşıdığı sıfatın saygınlığına gölge düşürebilecek yöntem ve tutumlarla yapmaktan sakınır.

13. Şiddet ve zorbalığı özendirici yayın yapmaktan kaçınılır.

14. İlan ve reklam niteliğindeki yayınların bu nitelikleri, tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtilir.

15. Yayın Tarihi için konan zaman kaydına saygı gösterilir.

16. Basın organları, yanlış yayınlardan kaynaklanan cevap ve tekzip hakkına saygı duyarlar.

Basın Şeref Divanı'nı işlemeze hale getiren tepkiler Basın Konseyi olayında da kendini gösterdi. İletişim Özgürlüğü çerçevesinde basının işlevini herhangi bir diğer mesleğinki ile aynı düzeyde tutmanın mümkün olamayacağı tartışması gündeme geldi. Atatürk'ün '*Basın özgürlüğünden doğan sakıncaları önlemenin tek yolu yine basın özgürlüğüdür*' özdeyişinden hareketle meslek odası formülünün özgürlükleri kısıtlama anlamına geleceği ileri sürüldü. Bir meslek ahlakı çerçevesinin vatandaşlarının görüşlerini açıklama hakkını sınırlaması şekline dönüşmesi olasılığını önleme amacıyla *Türkiye Gazeteciler Cemiyeti* 1997'de bir çalışma başlattı. Oluşturulan '*Meslek İlkelerini İzleme Komitesi*' aracılığıyla hazırlanan metin cemiyetin kurduğu *Basın Senatosu*'nda tartışıldıktan sonra iletişim ve bilgi çağının gerektirdiği koşullar dikkate alınarak daha kapsamlı bir ilkeler dizisi hazırlandı. Bunda özellikle, basın özgürlüğünü aşan ve bütün insanları kapsayan İletişim Özgürlüğü temel alındığı gibi, tepeden inme ve katı çerçeveli bir ahlak anlayışından da kaçınıldı. Demokratik ve katılımcı bir yaklaşım benimsendi ve ileride de demokratik katılımı gözden geçirilebilecek bir dinamik metin oluşturulmasına özen gösterildi.

18 Kasım 1998'de kabul edilen iki kısımlık metinde üç temel ilke dikkati çeker.

1) Gazetecinin haklarını savunmak ve meslek ilkelerine uymak ve uyulmasını gözetmekte gazeteci kadar basın-yayın organı da yükümlüdür.

2) Gazeteci deyimli mesleğe mensup olmasa da gazetecilik faaliyetlerine katılanları da kapsar.

3) Özdenetimde değerlendirme mercii öncelikle vicdandır.

Birinci bölüm olan '*Gazeteciler Hak ve sorumluluk Bildirgesi*'nin ana hatları şöyledir:

-Gazeteci kamuoyunu ilgilendiren tüm olayları izleme hakkına sahiptir.

-Çalıştığı kurumla yaptığı sözleşmeyle çelişen istekleri reddetme hakkı vardır.

-İnanmadığı bir görüşü savunmaya veya meslek ilkelerine aykırı bir iş yapmaya zorlanamaz.

-Özellikle yazı işleri çalışanları kurumun işleyişini etkileyen kararlardan haberdar edilmelidir.

-Örgütlenme hakkına sahip olduğu gibi maddi ve manevi güvencesini sağlayan kişisel sözleşme de yapabilir.

-Kaynağı izin vermedikçe bunu açıklamamak hakkına sahiptir.

-Gerçeklere ve doğrulara uymak zorundadır.

-Haber alma, yorum yapma ve eleştirme özgürlüklerini ne pahasına olursa olsun savunur.

-Evrensel insanlık değerlerini savunur, uluslararası kin uyandırmaktan kaçınır. İnançlara saldıramaz. Şiddeti savunamaz.

-Kaynağı kesin olmayan haberde bunu belirtir.

-Metin ve belgelerde değiştirme yapamaz.

-Bilgi ve haber toplamak için aldatıcı yöntemler kullanamaz.

-Halkın haber alma hakkıyla doğrudan ilgili olmadıkça özel yaşamın gizliliğine giremez.

-Yayınlanmış her yanlışı en kısa zamanda düzeltmelidir. Cevap hakkına saygılı olmalıdır.

-İftira, hakaret, lekeleme, saptırma ve şantajdan uzak durur.

-Haberin yayınlanması ya da yayınlanmaması karşılığı maddi ya da manevi avantaj elde edemez.

-Habere reklam karıştırılmaz.

- Mesleğini ayrıcalıklar kazanmak için kullanamaz.
- Her türlü baskıyı red eder, kurumundaki yöneticileri dışında kimseden talimat alamaz.
- Hükümetten etkilenmez, yalnızca meslektaşlarının ve kamuoyunun değerlendirmeleri ile bağımsız yargı organlarının kararlarını dikkate alır.
- Devlet politikalarının önyargularına değil halkın haber alma hakkına dayanır. Onu, mesleğin temel ilkeleri ve özgürlükçü demokrasi kaygıları yönlendirir.
- 'Gazetecinin Doğru Davranış Kuralları'nın anahtarları şöyledir:
  - Haber ile yorum kesin ayrılmalıdır.
  - Fotoğrafın güncelliği açıkça belirtilmelidir.
  - Reklam metinleri haberlerden açıkça ayrılmalıdır.
  - Hazırlık soruşturması sırasında yönlendirici haberden kaçınılmalıdır. Yargı süresinde taraf olunmamalıdır. Yargı karar vermedikçe sanık suçlu ilan edilmelidir.
  - Çocuklarla ilgili suçlarda isim ve resim yayınlanmamalıdır. Cinsel saldırı mağdurlarının isimleri de.
  - Açık kamu yararı olmadıkça suç ırka, milliyete, dine, cinsiyete, cinsel eğilime, hastalık ya da özörlere dayandırılmamalı, kişi bunlardan dolayı alaya alınmamalıdır.
  - Yetkililer ve hastanın izni olmadan hastanelerde ses ve görüntü alınmamalı, sağlık konusunda sansasyonel yayın yapılmamalı, ilaçların mutlaka uzmanlarına danışılarak kullanılması anımsatılmalıdır.
  - Yayınlarla ilgili hediye alınmamalıdır.
  - Hak ve Sorumluluk Bildirgesi çerçevesi dışında, kurumunun çıkarı da bahis konusu olsa, hiçbir faaliyete katılmamalıdır.
  - Tekzip ve cevap hakkı dışında da gazeteci ve yayın organı yanlışları düzeltip özelleştiri yapmalıdır.
  - Ekonomik ve toplumsal tercihler varsa açıkça ortaya konmalıdır.
  - Özel yaşamın gizliliği ancak yolsuzluk, sağlık genel güvenlik gibi konularda kaldırılabilir.
  - Doğrudan kamu yararı olmadıkça sahibinin izni olmayan belgeler yayınlanamaz.
  - Haber için para teklif edilmemelidir.
  - Felaket olaylarında duygu sömürsünden kaçınılmalıdır.
  - Suçlu yakınları doğrudan ilgili olmadıkça teşhir edilmemelidir.

- İntihar olaylarında okuyucuyu etkileyecek sunuştan kaçınılmalıdır.
- Ekonomik ve mali konular çıkar için kullanılmamalı, taşınır ve taşınmaz kıymetlerin alım satımıyla bizzat ilgilenilmemelidir.
- Yayın tarihi sınırlamasına ve açıklanmaması kaydıyla (Off the record) kuralına tam uyulmalıdır.
- Rekabet amacıyla başka gazeteciye yanlış bilgi verilmemelidir.
- Başka yayın organlarından alınan haberlerin kaynağı mutlaka belirtilmelidir.
- Zaman zaman gazetelerde gazetecilik görevli alanların asıl işleri belirtilmelidir.
- Gazeteci öncelikle gazetecidir başka bir kurumun üyesi ya da sözcüsü gibi davranmamalı, bu yönde yayın yapmamalıdır.

Görüldüğü gibi öncekilere nazaran çok daha kapsamlı bir çerçeve oluşturulmuş bulunuyor. Bu derece ayrıntıya ihtiyaç duyulmasının, Türk toplumunun hızlı yapı değiştirmesinin doğurduğu çarpıklıkların farkedilmemesi için bazı çevrelerin medyayı araç olarak kullanmak istemesine karşı önlem aranmasından ileri geldiği anlaşılıyor.

Böylece, basın meslek ilkelerinin devlet tarafından devlet için saptanması aşamasından, çok kısa bir özdenetim devresi geçirip, büyük sermayenin kontrolüne girmesi sürecini yaşamaktayız. Enflasyonu sermaye artırmanın aracı sayan bu kesim, enflasyondan zarar gören geniş kitlelerin yakınmalarına duygusuz kalıyorsa; bir yandan devletin ortadan kalkması ve bireyin hizmetine girmesi kampanyalarını sürdürürken diğer yandan emekçinin güvenceleri gibi konularda sorumluluk yüklenmeye yanaşmayıp topu devlete atıyorsa; içlerinden bir kısmı da dini pastadan daha büyük parça koparmak için kullanıyorsa; toplumumuzdaki bunalımların suçlularını ararken öncelikle basını gösterenlerin hedef şaşırtma taktiğini dikkatlerden uzak tutmamalıyız. Özdenetimini başaramıyorsa da, özeleştirisini yapmakta basınının, birleşik kaplar sistemindeki diğer toplumsal kurumların (Siyasi partiler, parlamento, sivil toplum örgütleri vb..) hepsinden daha önde olduğu bir gerçektir. Diğerleri basının düzeyine gelebilse sorunlarımızın birçoğuna çözümler bulabileceğimize inanıyoruz.

ABSTRACT

Author seeks the genesis of press, formation of press principles and evolution of arrangements in this field in Westernizing process. He also seeks essences of press life, beginning of very first arrangements, formation of the press principles and their development process from historical standpoint.